DOI: 10.32844/2222-5374-2020-103-1.05

УДК: 343.919

Малюк В. В.,здобувач Харківського національного
університету внутрішніх справ

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ – НОСІЇВ ОПЕРАТИВНО ЗНАЧИМОЇ ПОВЕДІНКИ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СКЛАДІ ЗЛОЧИННИХ СПІЛЬНОТ

У статті надано стислу класифікацію суб'єктів кримінальних правопорушень, вчинюваних злочинними спільнотами, що дозволило виокремити осіб – носіїв оперативно значимої поведінки, підставою класифікації яких визначено напрацювання практики щодо їх ранжування у системі злочинної ієрархії. Під час оцінки осіб – носіїв оперативно значимої поведінки, змодельовано систему їх співвідношень у закритій соціальній групі, якою є злочинна спільнота («вор в законі» відноситься до суб'єктів підвищеного злочинного впливу, «положенець» на період виконання доручення «вора в законі» перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу; «наглядач», «прагнучий» та кримінальні авторитети (незалежно від їх ролі – керівники організованої групи чи злочинної організації) відносяться до осіб, які чинять злочинний вплив). Зазначено, що такий підхід буде сприяти виявленню фактів вчинення певною особою злочинних дій, оскільки обізнаність оперативних працівників щодо кримінально-правових ознак таких осіб дозволить їх позиціонувати як суб'єктів вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Ключові слова: злочинні спільноти, кримінальне правопорушення, суб'єкти злочинного впливу, особи, оперативно значима поведінка.

В статье даны краткие классификацию субъектов уголовных преступлений, совершаемых преступными сообществами, что позволило выделить лиц - носителей оперативно значимой поведения, основанием классификации которых определены наработки практики по их ранжирование в системе преступной иерархии. При оценке лиц - носителей оперативно значимой поведения, смоделирован систему их соотношений в закрытой социальной группе, какова преступная сообщество («вор в законе» относится к субъектам повышенного преступного влияния, «Положенець» на период выполнения поручения «вора в законе» находится в статусе субъекта повышенного преступного влияния, «надзиратель» и «стремящийся» и криминальные авторитеты (независимо от их роли - руководители организованной группы или преступной организации) относятся к лицам, которые оказывают преступное влияние). Указано, что такой подход будет способствовать выявлению фактов совершения определенным лицом преступных действий, поскольку осведомленность оперативных работников по уголовно-правовых признаков таких лиц позволит их позиционировать как субъектов совершения конкретного уголовного преступления.

Ключевые слова: *преступные сообщества, уголовное преступление, субъекты преступного влияния, лица, оперативно значимое поведение.*

Актуальність теми. Завдання оперативних працівників – виявлення фактів вчинення певною особою злочинних дій (тобто, конкретних дій, за які передбачені певні санкції), в процесі вирішення якого ними здобувається первинна оперативна інформація, що в подальшому підлягає перевірці з метою визначення в діях певної особи ознак конкретного кримінального правопорушення. Тому оперативні працівники повинні мати знання щодо кримінально-правових ознак таких осіб, які дозволяють їх позиціонувати як суб'єктів вчинення конкретного кримінального правопорушення. Якщо прояви злочинної діяльності конкретної особи фіксуються на рівні оперативної інформації, то кримінально-правові норми, за якими можна було кваліфікувати дії осіб, які створювали та здійснювали керівництво злочинними спільнотами, позиціонували себе у соціумі як суб'єкти злочинного впливу тощо – за весь час існування злочинних спільнот були відсутні. Відсутність відповідних норм створила проблеми правозастосовної практики, оскільки були відсутні елементи складів певних кримінальних правопорушень, то, відповідно, був відсутній предмет доказування. Злочинні дії кримінальних авторитетів, «ворів в законі» та інших суб'єктів кримінального впливу кваліфікувалися за окремими статтями Кримінального кодексу України (далі – КК України) у тому випадку, якщо вони вчиняли конкретне кримінальне правопорушення. У червні 2020 р. [1] було криміналізовано статус осіб, які є суб'єктами злочинного впливу, знаходяться у статусі суб'єктів підвищеного злочинного впливу, підтримують «інфраструктуру» злочинного світу взагалі, а також створюють і керують злочинними спільнотами. Саме таких осіб ми розглядаємо як носіїв оперативно значимої поведінки (елемент оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень, вчинюваних злочинною спільнотою). Разом з тим наявна низка проблемних питань, зокрема пов'язаних з тим, що Закон [1] вводить новий перелік для визначення суб'єктів кримінальних правопорушень, вчинюваних злочинними спільнотами. Зокрема, у ч. 3 ст. 27 КК України визначено, що організатором визнається особа, яка: утворила організовану групу чи злочинну організацію; керувала злочинною організацією; забезпечувала фінансування чи організовувала приховування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; організовувала вчинення злочину (ів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. У ст. ст. 255–256 КК України виокремлено інших суб'єктів: особа, які чинить злочинний вплив; особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу («вор в законі»); організатор, керівник та учасник злочинного зібрання (сходки); організатор злочинної спільноти; керівник злочинної спільноти; особа, яка сприяє злочинній організації та організованій групі або проведенню сходки [2]. Офіційне роз'яснення щодо того, які ознаки повинні мати зазначені особи, та підстави для віднесення осіб до цих категорій – відсутні, що вимагає розроблення їх класифікації з урахуванням відсутності співвідношення з вже існуючим поняттям і визначенням їх місця в системі протиправної діяльності злочинних спільнот.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низку наукових розробок присвячено вивченню різних категорій організаторів злочину, лідерів організованих злочинних організацій (далі – ОЗУ), кримінальних авторитетів, їх видів, психологічних якостей, особливостей злочинної поведінки тощо.

О. І. Гуров, характеризуючи особу лідера злочинного угруповання, зазначив, що він частіше несудимий, розумний, має організаторські здібності, а за консультантів має досвідчених професійних злочинців з числа так званих авторитетів, зокрема «злодіїв у законі» [3, с. 34].

А. І. Долгова назвала помилковим твердження про те, що лідером угруповання може бути особа, яка займає якнайвищу посаду в офіційній ієрархії, вказавши на прагнення справжніх лідерів масштабної злочинної діяльності залишатися в тіні, займати незначне офіційне становище [4, с. 26–27].

Тобто, частково характеристики осіб – носіїв злочинної поведінки організованих злочинних формувань вже досліджені та класифіковані, але без урахування можливості їх кримінально-правової кваліфікації. Вагомий внесок у вивчення досліджуваної проблеми зробили такі вчені, як Л. І. Аркуша, В. В. Босенко, Л. Ф. Гула, О. І. Гуров, А. І. Долгова, Л. М. Демидова, Б. В. Лизогуб та інші вчені.

Метою статті є виокремлення та надання характеристики осіб – носіїв оперативно значимої поведінки, які становлять інтерес з точки зору протидії кримінальним правопорушенням, вчинюваним злочинними спільнотами.

Виклад основного матеріалу. Метою надання оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень, вчинюваних злочинним спільнотами, є системність і комплексність використання оперативно-розшукових можливостей, оскільки будь-яка діяльність передбачає знання об'єктів впливу. З урахуванням зазначеного превалюючим елементом оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень, вчинюваних злочинним спільнотами, ми визначаємо осіб – носіїв оперативно-значимої поведінки. Для оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень, вчинюваних злочинними спільнотами, цей елемент є значимим, оскільки тісно пов'язаний саме з оперативно-значимою поведінкою та особливостями суб'єктів цих правопорушень, визначених у КК України. Одразу зазначимо, що «жорстка» злочинна ієрархія з конкретизацією функцій кожної «ролі» існує в основному у місцях позбавлення волі, тобто, у закритих соціальних колективах. На «волі» ситуація дещо інша – злочинні спільноти не мають можливості «абстрагуватися» від впливу зовнішнього середовища і тому вимушені адаптувати «злодійський закон» під зовнішнім впливом.

О. І. Гуров відносить до організованої форми об'єднання, яке складає касту професійних злочинців-лідерів, має всі ознаки злочинної організації, але разом з тим відрізняється від неї відсутністю території та місця свого знаходження, розмитістю структури через ґрунтовність об'єднання на кримінальних традиціях і неформальних «законах», практично рівним становищем складу цієї кооперації та різними течіями «законників», які об'єднані спільною кримінальною ідеєю і є найбільш стійкою та гнучкою

ієрархією організованих спільнот, знаходиться на її найвищій сходинці, набуває прояву елементів міжнародної злочинності. Керівництво цією кооперацією здійснюється за допомогою злочинських сходок, а вплив на кримінальне середовище – за допомогою спеціально виділених осіб і злочинських звернень [5, с. 200–201].

Розподіл країни на сфери впливу та керівництво з «єдиного центру» надає можливість злочинним спільнотам з найбільшою ефективністю здійснювати протиправну діяльність. Розвиваючи думку далі, зазначимо, що умовно у злочинському середовищі наявний важливий критерій, який дозволяє поділити його на дві частини, за кримінально-правовими ознаками схожими, але які суттєво відрізняються з точки зору оперативно-розшукової діяльності. Існують злочинні спільноти, лідери яких створюють політичні партії, займають ключові посади у державних органах. Дослідники відзначають, що це мало місце у містах Луганськ, Одеса, Ужгород, де міський голова по сумісництву одночасно керував злочинною спільнотою, в урядових органах, коли П. Лазаренко впродовж років керував транснаціональною злочинною спільнотою, що спеціалізувалася на енергоресурсах [6, с. 137]. Такі злочинні спільноти ми не розглядаємо, оскільки вони, інфільтрувавшись у владні структури, змінили тактику своїх дій і хоча за суттю є злочинними спільнотами, але формально їхні дії кваліфікуються за іншими статтями КК України (як корупційні злочини та злочини у сфері службової діяльності). Що цікаво, «класичні» злочинні спільноти теж абстрагуються від них, використовуючи поділ на «погони» (де «погони» – це «державні» злочини, та «вулицю», де «вулиця» – система «ворів в законі»).

«Ворів в законі» доцільно розглядати як вид соціально організованих злочинних формувань, тобто в класифікації за кримінально-правовими ознаками цей прояв організованої злочинності відноситься до злочинних спільнот, а за критерієм рівня діяльності його можна віднести до транснаціональних організованих злочинних угруповань. Злочинські сходки (та інші зібрання «ворів в законі») фактично являють собою специфічний колегіальний орган управління злочинною спільнотою (організованою групою або злочинною організацією), зокрема «ворів в законі», а злочинний вплив фактично є інструментом керівництва злочинною спільнотою.

Таким чином, розглядаючи осіб як носіїв оперативно значимої поведінки, необхідно розмежувати їхні ролі у системі злочинної спільноти, адже визначальним стимулом для виокремлення злочинної спільноти в якості самостійної кримінально-правової категорії стала нагальна потреба у притягненні до кримінальної відповідальності осіб, які здійснюють загальне керівництво злочинною діяльністю, не пов'язане з підготовкою чи вчиненням кримінальних правопорушень. На перший погляд, злочинна спільнота – аморфна організація, яка об'єднана лише рамками «злочинського закону», вона не має постійного місця дислокації, всі хто входять до неї, – рівні. Однак можна стверджувати, що зв'язок один між одним настільки міцний, що «вори в законі» представляють ніби то одне єдине ціле. «Вор в законі» – це формальна назва кримінального авторитета, який визнаний таким («коронований») не менш ніж трьома «ворами в законі» на «сходці», про що попереджені інші злочинці, які живуть за «злочинським законом». У се-

редньому в злочинному світі «коронується» не менше 8–11 кримінальних авторитетів на рік [7, с. 177]. Науковці стверджують, що в Україні тільки з 2000 р. стосовно 800 лідерів було порушено кримінальні справи [8, с. 149], але, на нашу думку, наявна підміна понять, оскільки «лідер» – це не завжди «вор в законі». Навпаки, «примарна» форма існування (обрана злочинцями як вигідна для них з огляду на міркування безпеки та складності викриття правоохоронними органами) може бути найбільш ефективною. Також варто зазначити, що на кримінальних традиціях і неформальних «законах» ґрунтується діяльність не лише злочинних спільнот «ворів в законі», але й багатьох інших ОЗУ. «Вор в законі» не є керівником організованого злочинного формування (організованої групи чи злочинної організації), він нібито перебуває «понад ними», але він сам може створити злочинну спільноту та керувати нею.

Окремий статус у злочинній спільноті має «положенець», який є формальним посередником між «вором в законі» та іншими особами, які знаходяться у сфері злочинного впливу. Деякі джерела ототожнюють ці дві ролі, але це не так, оскільки «положенець» ніколи не буде «коронований», навіть якщо він є кримінальним авторитетом, оскільки в його «біографії» є певні вади, що не дозволяють отримати статус суб'єкта підвищеного злочинного впливу (наприклад, служба в армії в минулому).

Наступна роль, що представляє оперативний інтерес, – «наглядач», особа, яка спостерігає за певним об'єктом (наприклад, камерою в СІЗО або кримінально-виконавчих установах, або злочинним промислом (наприклад, угонами автомобілів), а можливо й за цілим містом). Формально на роль «наглядача» призначає «вор в законі», оголошуючи своє рішення через рішення «сходки». Основна функція «наглядача» – нагляд за додержанням «злодійського закону» та збір коштів в «общак». Неможливо заздалегідь визначити, які саме злочинні спільноти контролюють об'єкт або злочинний промисел, це рішення може бути прийняте «по замовчуванню» самостійно «вором в законі», а може визначатися на сходці (ситуацію ускладнює те, що злочинні спільноти користуються «послугами» одна одної (наприклад, через «грузинів» «слов'яни» мають вихід на злочинні спільноти Туреччини, Європи, США).

Також необхідно відмітити особу – носія оперативної значимої поведінки – «прагнучого», яка може бути лідером злочинного середовища, кримінальним авторитетом, але який поки що не зайняв місце у вищій злочинній ієрархії, однак вчиняє певні дії щоб досягти цього (наприклад, з кожного вчиненого його злочинною групою кримінального правопорушення «заносить долю в общак», тобто поповнює злодійську касу).

До осіб – носіїв оперативної значимої поведінки ми відносимо також керівників злочинної організації (оскільки відповідно до ч. 4 ст. 255 КК України до структури злочинної спільноти формально входять як мінімум дві злочинні організації), які можуть виникати як у місцях позбавлення волі, так і поза ними), але не є обов'язковою самостійна діяльність їхнього лідера в останньому випадку, оскільки і в умовах «волі» він може підпорядковуватися «вору в законі», хоча може діяти і самостійно. Тому керівники злочинної організації (залежно від свого кримінального статусу) можуть мати «голос на сходці».

Зі всіх перерахованих осіб «вор в законі» відноситься до осіб, які мають статус суб'єктів підвищеного злочинного впливу, «положенець» на період виконання доручення «вора в законі» також перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу; «наглядач», «прагнучий» та кримінальні авторитети (незалежно від їх ролі – керівники організованої групи чи злочинної організації) відносяться до осіб, які чинять злочинний вплив.

Оцінюючи осіб – носіїв оперативної значимої поведінки, ми моделюємо систему їх співвідношень у закритій соціальній групі, якою є злочинна спільнота. Однак необхідно зазначити, що за всієї закритості структури, керівництво злочинних спільнот потребує інформаційного та організаційного зв'язку ще з двома утвореннями.

Перші з них – зовнішні по відношенню до злочинної спільноти системи (органи влади, фінансові структури, ЗМІ, інші злочинні спільноти), що відноситься до переліку осіб, які є носіями оперативної значимої поведінки, також осіб, які звертаються за застосуванням злочинного впливу; які організовують або беруть участь у проведенні злочинного зібрання; які сприяють або проведенню сходки та/або діяльності злочинних спільнот (зокрема, службових осіб).

Інші з них – структури, які підпорядковуються злочинній спільноті. Окрім кримінальних авторитетів – лідерів злочинної організації, що належать до сфери впливу злочинної спільноти, необхідна система посередників (зв'язкових, контролерів), які забезпечують зв'язок між керівниками злочинної спільноти. Оскільки злочинна спільнота підпорядковується рішенням злочинних зібрань (сходок), до носіїв оперативної значимої поведінки також необхідно віднести осіб, які організовують, сприяють у проведенні або беруть участь у сходці.

Висновки. Таким чином, проаналізовані нами суб'єкти кримінальних правопорушень, вчинюваних злочинними спільнотами, дозволяють виокремити осіб – носіїв оперативної значимої поведінки, підставою класифікації яких є напрацювання практики щодо їх ранжування у системі злочинної ієрархії. Під час оцінки осіб – носіїв оперативної значимої поведінки, змодельовано систему їх співвідношень у закритій соціальній групі, якою є злочинна спільнота («вор в законі» відноситься до суб'єктів підвищеного злочинного впливу, «положенець» на період виконання доручення «вора в законі» перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу; «наглядач», «прагнучий» та кримінальні авторитети (незалежно від їхньої ролі – керівники організованої групи чи злочинної організації) відносяться до осіб, які чинять злочинний вплив).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: Закон України від 4 черв. 2020 р. № 671-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2020. № 42. Ст. 343.

2. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

3. Гуров А. И. Организованная преступность – не миф, а реальность (социологические, правовые и криминологические аспекты борьбы с организованной преступностью): пособие. М.: *Знание*, 1992. 79 с.

4. Что такое организованная преступность? Круглый стол журнала «Социалистическая законность» *Соц. законность*. 1988. № 9. С. 25–27.

5. Гуров А. И. Профессиональная преступность. Прошлое и современность. М., 1990. 269 с.

6. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: монография. Харьков: Нац. ун-т внутр. дел, 2002. 412 с.

7. Основы борьбы с организованной преступностью / Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. М.: *ИНФРА-М*, 1996. 400 с.

8. Мінка П. Я., Чаплинський К. О. Тактика розслідування злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями: навч. посіб. Дніпропетровськ: Дніпропетровський гуманітарний інститут, 2007. 221 с.

V. Maliuk

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ – НОСІЇВ ОПЕРАТИВНО ЗНАЧИМОЇ ПОВЕДІНКИ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СКЛАДІ ЗЛОЧИННИХ СПІЛЬНОТ

The article deals with a brief classification of the subjects of criminal offenses committed by criminal communities, which allowed to identify individuals – hosts of operative significant behavior, the classification of which is determined by the practice of ranking them in the criminal hierarchy. During the assessment of persons – hosts of operative significant behavior, the system of their relations in a closed social group is modelled, which is a criminal community (“thief in law” is a subject of increased criminal influence, “person appointed by thief in law” for the period of execution of the order “thief in law” is in the status of a subject of increased criminal influence. It is noted that such approach will help to identify the facts of a person’s commission of criminal acts, as the awareness of operational staff about the criminal characteristics of such persons will allow them to position themselves as subjects of a specific criminal offense.

Keywords: criminal communities, criminal offense, subjects of criminal influence, persons, operative significant behavior.